

Avtorici: Jana Šubic Prislan, Eva Menart

Vsebina

1. Uvod
2. Zgodovina
3. Definicija
4. Izvajanje preventivnega konserviranja
5. Literatura in viri

1. Uvod

Želja vseh strokovnih delavcev, ki skrbimo za kulturno dediščino, je, da tako njeno materialno kot nesnovno izvirno sporočilo ohranimo nespremenjeno za prihodnje rodove. To je zahtevna naloga, ki se je konservatorji-restavratorji posebej dobro zavedamo in svoje znanje namenjamo tudi temu, da zbirke že vnaprej varujemo pred vsem tistim, kar bi lahko nanje škodljivo vplivalo in pripeljalo do njihovega propada. Vendar pa pri delu nismo sami – varuhi dediščine smo vsi tisti, ki smo jo prepoznali kot svojo, ji dali vrednost in pomen in nam zato ni vseeno, kakšna bo njena usoda. Za njeno ohranitev se moramo truditi vsi, vsak po svojem znanju in močeh v prepletu strateškega razmišljanja, praktičnega dela, znanstvenega pristopa in »dobrega gospodinjstva«. To imenujemo preventivno konserviranje.

2. Zgodovina

Dejavnost, ki jo danes imenujemo preventivno konserviranje, se je začela razvijati v drugi polovici 20. stoletja in je bila sprva omejena le na področje nadzora klime in okolja pod skupnim imenom »klimatizacija«. Že v petdesetih letih je H. J. Plenderleith, dolgoletni direktor ICCROM v Rimu in raziskovalnega laboratorija v Britanskem muzeju v Londonu, v svoji publikaciji o konserviranju muzejskih predmetov in umetnin¹ prvo poglavje namenil vplivu okolja. Po letu 1960 se je z muzejskim okoljem poglobljeno ukvarjal G. Thomson² – pomemben napredek v razumevanju vpliva okolja na muzejske predmete so prinesle konference v Rimu (Recent Advances in Conservation, International Institute for Historic and Artistic Works, IIC, 1961) in Londonu (Museum Climatology, IIC, 1968). Tudi v slovenskih muzejih se je med strokovnimi delavci že kmalu pokazala potreba po teh znanjih, zato so strokovna združenja poskrbela za strokovna besedila tudi v slovenskem jeziku, posebej za potrebe študija za pridobitev strokovnih nazivov –

1 Plenderleith, The Conservation of Antiquities and Works of Art, 1956, 1971.

2 Thomson, The Museum Environment, 1978, druga izdaja 1986, številni ponatisi.

predmet nega predmetov.^{3,4,5} Na ta način je preventivno konserviranje postopoma postalo sestavni del muzejskega dela tudi v Sloveniji.

Skrbniki dediščine so se začeli zavedati, da imajo elementi iz okolja, kot so svetloba, temperatura, vlaga (običajno izražena kot relativna zračna vlažnost) in onesnaženost, velik vpliv na ohranjanje dediščine oziroma da so nekateri okoljski dejavniki lahko vzrok za poškodbe in propad. Zato so se trudili vzpostavljati sisteme nadzora – merjenja in uravnavanja na osnovi določenih primernih vrednosti posameznega elementa okolja – pač v okviru mogočega. V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja so bile izpeljane številne znanstvene raziskave, ki so osvetlile in prinesle nova znanja (predvsem Getty Conservation Institute – GCI, Canadian Conservation Institute – CCI) na področju materialov gradnikov dediščine in njihovega načina propadanja zaradi vpliva klime in okolja, tudi na področju dela s predmeti in iskanja primernih materialov za razstavljanje in hranjenje. Nekoliko kasneje so se znanstveniki začeli ukvarjati tudi z vplivom onesnaženja, kar je potekalo vzporedno z raziskovanjem negativnih vplivov onesnaženja na človeka in okolje.

Proučevanje specifičnih vzrokov propadanja za posamezne materiale z najnovejšimi raziskovalnimi metodami neprestano poteka in vodi v iskanje novih načinov preprečevanja propadanja; v reviziji so tudi do sedaj veljavne vrednosti za priporočene razmere za hranjenje.

Že nekaj časa se je tudi opazalo, da nekateri umetni materiali, s katerimi so z zaupanjem posegali v predmete z namenom, da jih ohranijo in restavrirajo, ne le da propadajo (tudi pod vplivom okolja), pač pa so tudi škodljivi. Začela se je buditi ideja o »minimalnih intervencijah«, tudi v povezavi z etiko dopolnjevanja in rekonstruiranja – z aktivnostjo, ki je bila zelo prisotna posebej na likovnem področju. Vse to je počasi vodilo v preventivno konserviranje, kot ga razumemo danes – da gre za ukrepe, ki načeloma ne posegajo v predmet in njegov videz.

V začetku 21. stoletja je že postalo jasno, da se v množici predmetov, ki smo jih zbrali in shranili oziroma jih prepoznali kot dediščino, ne moremo ukvarjati s posameznimi predmeti, pač pa moramo uporabiti celostni pristop k bolj učinkovitemu preventivnemu varstvu, pri čemer morata poleg strokovnjakov in administrativnih delavcev sodelovati tudi politika in javnost. To je današnji koncept upravljanja

zbirk, ki predvideva načrtovano timsko zasnovano delo. Mednarodne in druge strokovne organizacije, ki delujejo na področju varovanja kulturne dediščine (ICCROM <https://www.iccrom.org/about/overview/what-iccrom>, ICOM <http://network.icom.museum/icom-sa/about-us/about-icom/>, ICOM-CC <http://www.icom-cc.org/home/>, nizozemska Cultural Heritage Agency <https://english.cultureelerfgoed.nl/about-us>, Canadian Conservation Institute CCI <https://www.canada.ca/en/conservation-institute.html>, The Getty Conservation Institute <http://www.getty.edu/conservation/>, vse 17. 7. 2019), že dolgo razvijajo in ponujajo orodja, ki ustrezajo načinom in ciljem preventivnega konserviranja. Ta orodja, vključno z metodami za obvladovanje tveganj⁶ in reorganizacijo depojev⁷, so bila pripravljena v sodelovanju z vodilnimi ustanovami na tem področju in preizkušena v interaktivnih tečajih po vsem svetu, oblikovana pa so tako, da spoštujejo tradicionalno in lokalno znanje in kulturno raznolikost. Kot je bilo v povzetku predstavljeno na enem izmed omenjenih izobraževanj,⁸ pomeni preventivno delovanje miselni preskok: s predmeta na zbirko, s sobe na stavbo, s posameznika na tim, s kratkoročnega na dolgoročno, s strokovnega na javno, z obrtnih

3 Klimatizacija v muzejih, Muzeološka knjižnica – Varovanje v muzejih IV, Društvo muzealcev Slovenije, Ljubljana, 1982.

4 V zbirki Društva muzealcev Slovenije Muzeološka knjižnica – Varovanje v muzejih I–VII, ki je izhajala med letoma 1969 in 1986, se poleg Klimatizacije (glej op. 3) tudi nekatere druge izdaje dotikajo preventivne dejavnosti. Gre večinoma za prirjene prevode tuje strokovne literature, npr. Varovanje v muzejih, Muzeološka knjižnica III, 1981. Za potrebe strokovnih izpitov so bile v naslednjih letih pripravljena razna skripta z avtorskimi besedili oz. izborom fotokopij iz tuje literature, npr. Varovanje in nega muzejskih predmetov, Gradivo za strokovni izpit, Skripta, pripravil Zoran Milić, 1994, ter za potrebe seminarjev za pripravo na strokovni izpit – skripta in po letu 2010 objave Nega in vzdrževanje muzejskih predmetov (avtorica Jana Šubic Prisljan) v knjižicah Šole muzeologije Celje.

5 Skupnost muzejev je po letu 2001 začela izdajati Priročnik za muzejsko konservatorsko in restavratorsko dejavnost (<http://www.sms-muzeji.si/C/Items/1031?cat=4>, 17. 7. 2019), v katerem izhajajo tudi članki s področja preventivnega konserviranja. Publikacija Strokovna navodila za nadzor okoljskih dejavnikov v muzejskih zbirkah je izšla leta 2015 (http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/Strokovna_navodila_Zivkovic_updated.pdf). Leta 2010 je v zbirki Priročniki SEM izšla tudi dragocena publikacija Priročnik za nego predmetov kulturne dediščine.

6 Upravljanje s tveganji (Ocena tveganj) <https://www.iccrom.org/section/preventive-conservation/risk-management-preventive-conservation> (dostop 17. 7. 2019).

7 RE-ORG – Tools for Museum Storage Reorganization and Documentation Systems, (2017). www.re-org.info/, <https://www.iccrom.org/section/preventive-conservation/re-org> (dostop 17. 7. 2019).

8 Iz uvodnega nagovora Gaëla de Guichna na enem izmed izobraževanj o preventivni konservaciji, navedba v N. Putt in S. Slide, Teamwork for Preventive Conservation, ICCROM 2004, str. 8, https://www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_01_Teamwork_en.pdf (dostop 17. 7. 2019).

skrivnosti na javno dostopno znanje, s kako na zakaj. Preventivno konserviranje je po svoji naravi veda, ki se je razvijala tudi v smeri upoštevanja trajnostnega razvoja in finančnih omejitev, specifičnih za politike posameznih držav. Preventivno konserviranje ponuja trajnostni okvir za skrb za kulturno dediščino, platformo za sodelovanje javnosti pri skrbi za dediščino in je gonilo lokalnega razvoja.

Preventivo konserviranje postaja poklic v širšem sklopu konservatorsko-restavratorskega strokovnega področja. Zanj se je po letu 2000 že mogoče izobraziti na nekaterih univerzah v tujini.

3. Definicija

Uradna, mednarodno sprejeta definicija preventivnega konserviranja je navedena v Resoluciji⁹, ki so jo sprejeli člani ICOM-CC leta 2008. V njej je določena terminologija na področju konserviranja materialne kulturne dediščine. Našteti pojmi se med seboj razlikujejo glede na *namen* ukrepov in dejavnosti/aktivnosti, ki jih pojasnjujejo/opisujejo. Najširši pojem je **konserviranje** – vsi ukrepi in aktivnosti, katerih cilj je varovanje materialne kulturne dediščine ob zagotavljanju njene dostopnosti današnjim in prihodnjim rodovom. Konserviranje obsega **preventivno in kurativno konserviranje ter restavriranje**. Vsi ukrepi in aktivnosti morajo spoštovati pomen in fizične lastnosti predmeta kulturne dediščine.

Preventivno konserviranje so vsi ukrepi in aktivnosti, namenjeni

preprečevanju in zmanjševanju na najmanjšo možno mero propadanja ter izgube. Izvajajo se v okolju, v katerem se predmet ali – pogosteje – skupina predmetov nahaja, ne glede na starost in stanje predmeta/predmetov. Ti ukrepi in aktivnosti so posredni – ne posegajo v snov in strukturo predmetov in ne spreminjajo njihovega videza.

Primeri preventivnega konserviranja so ustrezni ukrepi in aktivnosti pri inventarizaciji, hranjenju, delu s predmeti, embalaranju in prevozu, zagotavljanju varnosti, obvladovanju okolja (svetloba, vlaga, onesnaženost in nadzor nad škodljivci), načrtovanju izrednih razmer, izobraževanju osebja, ozaveščanju javnosti, upoštevanju predpisov ...

4. Izvajanje preventivnega konserviranja

Na osnovi načela, da je preprečevanje boljše od zdravljenja¹⁰, se preventivno konserviranje nanaša na sistematičen in celovit pristop k skrbi za dediščino in temelji na strategijah, ki so bile razvite za njeno vzdrževanje in ohranjanje. Preventivno konserviranje je osrednjega pomena pri odločanju o uporabi in dostopu do kulturne dediščine ter je zagotovilo za dolgoročni uspeh in vrednotenje intervencijskih postopkov, ki se izvajajo med kurativnim konserviranjem in restavriranjem. V nasprotju s kurativnim konserviranjem in restavriranjem, ki posegata neposredno v materialno sestavo dediščine, se preventivno konserviranje izvaja v primerih,

v katerih specifične okoliščine (fizikalni, kemijski, biološki, okoljski in človeški dejavniki) prispevajo k propadanju dediščine, zaradi česar je potreben režim upravljanja, ki temelji na ustreznih metodah hranjenja, rokovanja in uporabe ter izposoje in transporta. Diagnostika in ocena tveganja za področje preventivnega konserviranja ter določitev ustreznih in specifičnih režimov upravljanja so delo konservatorja-restavratorja.

Glavni cilji preventivnega konserviranja (predmeti: hranjenje, razstavljanje, prevoz) so:

- zagotoviti varnost predmetov,
- ustvariti in vzdrževati stabilno okolje,
- uporabljati nereaktivne, kemijsko inertne materiale,
- zagotoviti primerno/ustrezno delo s predmeti (rokovanje).

Pred začetkom izvajanja preventivnih aktivnosti/ukrepov moramo biti vsi sodelujoči dogovorjeni o naslednjem:

1. **Kaj varujemo in koliko je vredno** (obseg: predmet, zbirka, objekt). Bistvo je, da vemo, kaj lahko izgubimo v smislu finančne in kulturne vrednosti. Poznavanje zbirke je navadno domena kustosov, ki določajo prioritete.
2. **Katera so tveganja, kaj predmete ogroža** (identifikacija in ovrednotenje tveganj). Tveganja, povezana z zbirkami, lahko razdelimo na štiri skupine dejavnikov, ki jih povzročijo: fizična sila, človek (zanemarjanje – tihi dejavnik

⁹ Resolucija ICOM CC, Terminology to Characterize the Conservation of Tangible Cultural Heritage, The 15th Triennial Conference ICOM-CC, New Delhi 2008, Terminologija na področju konserviranja materialne kulturne dediščine (uvod, slovenski prevod in angleška verzija na <http://www.icom-slovenia.si/baza-znanja/publikacije/>, dostop 17. 7. 2019).

¹⁰ Tudi Svet Evrope v Evropski strategiji kulturne dediščine za 21. stoletje (http://mk.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Novice/2017/Strategija_21_SvetEvrope_2017-05-16.pdf) prepoznava preventivno konserviranje kot pravičen pristop k varovanju kulturne dediščine in na svoji spletni strani pod Factsheets – in less than 1000 words objavlja definicijo preventivnega konserviranja (<https://rm.coe.int/strategy-21-preventive-conservation-of-cultural-heritage-in-less-than-16807bfb9>) (pripravila E.C.C.O. – Evropska konfederacija konservatorskih-restavratorskih organizacij, 2018).

tveganja), neprimerno okolje in naravne nesreče. Iz tega se je razvilo 10 dejavnikov tveganja za zbirke. Dolgoletne izkušnje so pokazale, da je v muzejskem okolju prisotnih 10 dejavnikov propada¹¹, pred katerimi moramo predmete zaščititi. To so (v literaturi so lahko navedeni v različnem vrstnem redu): fizična sila, kriminal, izguba/založitev, ogenj, voda, škodljivci, onesnaženost ozračja, osvetlitev/UV sevanje, neustrezna temperatura in neustrezna relativna vlažnost. Dejavniki lahko delujejo posamično ali skupaj – pomembno je, da znamo prepoznati, kateri izmed njih je vzrok za posamezne poškodbe na predmetih, da bi jih lahko preprečili. Pri tem nam bo pomagalo splošno poznavanje materialov, iz katerih so narejeni predmeti dediščine – najsi bodo to organski (les, tekstil, koža, usnje ...) ali anorganski materiali (kovine, keramika, kamen ...), in predvsem razumevanje vpliva delovanja bližnjega okolja – za materiale neugodne mikroklimе (svetloba, vlaga, temperatura, prah in onesnaženost zraka), ki je vzrok za večino degradacijskih procesov ali pa jih znatno pospeši. Večina degradacijskih procesov je namreč neizogibna, jih pa lahko z zagotavljanjem ustreznega okolja močno upočasnimo. Zelo pomembna je priprava ocene tveganj, s katero ne le identificiramo tveganja za določene skupine predmetov, ampak nam tudi omogoča, da se lahko izognemo dogodkom, ki pripeljejo do izgube predmetov in imajo velike

finančne posledice. Razumeti moramo vrste tveganj in njihovo povezavo/razmerje med njihovo velikostjo/resnostjo in naravno pogostostjo. Sistematično identificiramo tveganja in jih merimo (primerjamo!), se v nadaljevanju odločimo, kako se z njimi spopadamo (5 plasti: regija – okolica – stavba – prostor – oprema – embalaža), razvijamo sisteme za zmanjševanje izgub in planiramo, kako rešujemo (kako si opomoremo) od velikih škod (naravne in druge nesreče¹²).

3. Kateri so blažilni elementi: katere so možnosti preprečevanja/zmanjševanja vpliva in posledic (priprava strategij za spopadanje s tveganji, ureditev postopkov s pravilniki). Muzeji že desetletja vedo, da je splošno preprečevanje poškodb na zbirkah bolj zaželeno kot individualna obravnava predmetov, potem ko je nastala škoda. Izziv je zagotoviti ustrezna sredstva in metode za to. Medtem ko so vzroki škode na dediščini dobro poznani, pa metode za obravnavanje škode/poškodb sistematično, učinkovito in trajnostno niso. Ves ta postopek imenujemo upravljanje tveganj in je izhodišče za preventivno konserviranje. Upravljanje tveganj ne pomeni samo pripravljati se na velike/redke katastrofe/nesreče, ampak tudi zavedati se počasnih kontinuiranih tveganj, ki so vmes. Da bi propadanje predmetov zmanjšali, moramo poznati idealne razmere za hranjenje in razstavljanje posameznih materialov in način, kako jih lahko zagotavljamo v muzeju, galeriji, depozu.

S tem so povezana osnovna pravila pri urejanju depojskih in razstavnih prostorov ter načela pravilnega rokovanja s predmeti, saj morajo biti predmeti tudi dostopni kustosom za raziskovanje in strokovno delo (dokumentacija). Skrbeti je treba tudi za primerno pakiranje in transport, ki predmetov ne sme ogrožati. Zagotavljanje ustreznega okolja¹³ je izjemnega pomena za predmete tako med hrambo kot na razstavi. Primerne razmere v depozih običajno dosežemo z uporabo klimatskih naprav/klimatov, vlažilnikov in razvlažilnikov, ko pa so predmeti razstavljeni, je treba za ustrezne razmere poskrbeti z različnimi adsorpcijskimi sredstvi v vsaki vitrini posebej. Ključno je tudi njihovo spremljanje z merilniki temperature in relativne zračne vlažnosti, saj to omogoča intervencije ob morebitnih neustreznih ali celo škodljivih razmerah. V idealnih razmerah bi poleg temperature in relativne zračne vlažnosti morali spremljati tudi onesnaženost zraka in dozo svetlobnega sevanja, k čemur težimo v prihodnosti. Pomembno je, da stanje zbirk periodično preverjamo in dokumentiramo. To delamo s pomočjo zapisnikov in fotografije. Uporaba fotografij in replik za nadomeščanje predmetov na razstavi je prav tako lahko preventivni ukrep, a ob zavedanju, da ne povzemajo in ne ohranjajo vseh informacij. V okviru priprave strategij za spopadanje s tveganji že sama zakonodaja na področju varstva kulturne dediščine predvideva vzpostavitev sistemov, protokolov

11 Priročnik SEM 2010, str. 8–11.

12 ICOM Slovenija in Skupnost muzejev Slovenije sta leta 2016 pripravila izobraževanje za muzejske delavce in izdala navodila (Kolo) za ukrepanje in reševanje v izrednih razmerah, s poudarkom na varovanju in reševanju zbirk pred škodo, ki jo povzroči voda.

13 Živković, 2015.

in določitev postopkov ravnanja s pomočjo pravilnikov¹⁴ in smernic, vsak posamezen muzej pa je dolžan pripraviti npr. pravilnik o delu v depozu, dostopanju do predmetov (varovanje), ukrepanju v primeru naravnih in drugih nesreč s poudarkom na določitvi odgovornih oseb in razdelitvi nalog ..., kar pa je pogosto stvar dobre volje vodstva ter strokovnih in drugih delavcev.

4. Kdo ima vlogo pri preventivni dejavnosti (kustosi/skrbniki in drugo osebje, uporabniki kulturne dediščine, odločevalci, financerji ...). Bistvo upravljanja tveganj je koncept »izgube vrednosti« dediščine/zbirk. Ker je za neposredno poseganje v kulturno dediščino za njeno varovanje potrebno raznovrstno specializirano izobraževanje, je nujno multidisciplinarno dolgoročno načrtovanje njenega upravljanja, ki vključuje številne različne akterje in deležnike. To vpliva na uporabo in ohranjanje zbirk, s pomočjo tega si postavljamo prioritete in načrtujemo strategije.¹⁵ Vse to moramo spremljati vsi, ki imamo vpliv/vlogo, in se zavedati, da tveganja lahko povečamo ali zmanjšamo. Zmanjšamo jih lahko že, če se zavedamo, da so prisotna. Večina muzejev ima konservatorsko-restavratorsko službo, ki je zadolžena za postavitvev pravil, kako s predmeti ravnati od pridobitve dalje. Skrb, ki jo morajo izkazovati vsi zaposleni v muzeju, imenujemo nega predmetov, le konservatorji-restavratorji pa so usposobljeni, da poskrbijo za predmete, kadar so

poškodovani. Uporabniki oziroma tisti, ki jim omogočamo, da svojo kulturno dediščino uživajo in se z njo ponašajo (politika), pa morajo to početi varno in preudarno, česar pa jih naučimo mi sami pri pedagoško-andragoški dejavnosti in s primernim načinom našega javnega delovanja. Če bodo odločevalci in financerji imeli možnost sprejemanja informiranih odločitev (na osnovi usposobljenosti, ozaveščenosti in znanja, podprtega z raziskavami), bo to prav gotovo v prid dolgoročnega preživetja kulturne dediščine.

5. Kakšne so posledice za dediščino in okolje. Kot nas opominja Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje,¹⁶ se danes ob razvoju konservatorsko-restavratorske stroke in njene multidisciplinarnosti ne sprašujemo več, zakaj ali kako naj ohranjamo, obnavljamo ali bogatimo svojo dediščino, ampak za koga moramo to početi. Ob zavedanju, da je po novem konceptu kulturne dediščine¹⁷, katere položaj se spreminja glede na družbo, katere del je, dediščina sestavljena tudi iz nesnovnega (praktične izkušnje in prepričanja) in da je neločljivo povezana s svojim kontekstom ter z naravnim in kulturnim okoljem. Zato je tudi njeno prepoznavanje zasnovano kot odgovornost vseh, torej imamo poleg »uradne dediščine« (s pravnim statusom) tudi tisto, ki jo kot dediščino razumejo lokalno prebivalstvo in lokalne oblasti in jo vrednotijo po svoje. To pomeni, da je za kulturno dediščino odgovoren širok krog

ljudi, ki naj bi tudi prevzemali svoj del odgovornosti. Dediščina lahko pomembno pripomore k družbenemu razvoju (raznolikost, participativnost), prostorskemu in gospodarskemu razvoju (turizem, trajnostni razvoj) ter k pridobivanju znanja in izobraževanju (raziskave, učenje, usposabljanje). Vse to bo mogoče, če bo kulturna dediščina preživela, preventivno konserviranje pa je za to najboljše orodje.

5. Literatura in viri

- 1 Antomarchi, Catherine; Debulpaep, Marjolijn; Džikić, Veljko; Ghabban, Alicia; de Guichen, Gaël; Lambert, Simon; Mertzani, Maria; Pandya, Achal; Šubic Prisljan, Jana; Tapini, Laura - Melpomeni in Živković, Vesna, *Team up and re-group, re-use and re-vive! Lessons learnt from RE-ORG workshops around the world*. ICOM-CC 18th Triennial Conference Preprints, Copenhagen, 4–8 September 2017, ur. J. Bridgland, art. 1502, International Council of Museums, Paris, 2017.
- 2 Boersma, Foekje, *Preventive Conservation – more than »dusting objects«? An overview of the development of the preventive conservation profession*. Journal of the Institute of Conservation, vol. 39, No. 1, str. 3–17, 2016.
- 3 Buelow, Anna E.; Stitt, Jessica; Brokerhof, Agnes W., *I Can See Further Now: Preventive Conservation in a Changing Heritage World*. Studies in Conservation, vol. 63, str. 35–42, 2018.

14 Pravilnik o hranjenju in varovanju nacionalnega bogastva in muzejskega gradiva, o vpisu v razvid muzejev in o podelitvi pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev, v veljavi od 23. 6. 2012, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV11332>, ima Prilogo 1: Klimatski standardi hranjenja in prevoza nacionalnega bogastva (dokument v pdf) (dostop 17. 7. 2019).

15 Putt in Slade, 2004.

16 Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje, str. 4.

17 Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo, sestavljena 27. oktobra 2005 v Faru, ratificirana 2008.

- 4 de Guichen, Gaël; Lambert, Simon, *RE-ORG Method: Workbook; Worksheets; Additional Resources*, ICCROM. <https://www.iccrom.org/themes/preventive-conservation/re-org/method>, 2017 (dostop 18. 7. 2019).
- 5 Džikić, Veljko, *RE-ORG – Metod za reorganizacijo depoa. Hiperpovezani muzeji: novi pristopi, novi obiskovalci*, zbornik Kongresa slovenskih muzealcev, Brežice 2018, Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana, 2018.
- 6 Keene, Suzanne, *Managing Conservation in Museums*. Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002.
- 7 Menart, Eva; Langus Hribar, Irma, *Preventivno konserviranje. V dobrih rokah*, ur. Nataša Nemeček, str. 195–201, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 2018.
- 8 *Priročnik, Muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost* (izbrana poglavja), ur. Eva Menart. Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana, <http://www.sms-muzeji.si/PP2014-2016>, 2001–.
- 9 *Priročnik za nego predmetov kulturne dediščine*, ur. Ana Motnikar. Zbirka Priročniki SEM, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 2010.
- 10 Muñoz-Viñas, Salvador, *Contemporary Theory of Conservation*. Routledge, London and New York, 2005.
- 11 Plenderleith, Harold J., *The Conservation of Antiquities and Works of Art: Treatment, Repair, and Restoration*. Oxford University Press, London, 1956.
- 12 Putt, Neal; Slade, Sarah, *Teamwork for Preventive Conservation*. ICCROM, https://www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_01_Teamwork_en.pdf, 2004 (dostop 18. 7. 2019).
- 13 Pye, Elizabeth, *Caring for the Past*. James & James, London, 2001.
- 14 Szczepanowska, Hanna M., *Conservation of Cultural Heritage: Key Principles and Approaches*. Routledge, London and New York, 2013.
- 15 Thomson, Garry, *The Museum Environment*. Butterworth-Heinemann, Oxford, 1997.
- 16 *Manual of Curatorship*, ur. John M. A. Thompson. Butterworth-Heinemann, Oxford, 1992.
- 17 Živković, Vesna, *Strokovna navodila za nadzor okoljskih dejavnikov v muzejskih zbirkah*. Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana, http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/Strokovna_navodila_Zivkovic_updated.pdf, 2015 (dostop 17. 7. 2019).